

De Koekoeksklok (*Han Verschuur, 12 november 2020*)

Waar komt de fascinatie voor de koekoeksklok toch vandaan? Lang had het uurwerk uit het Zwarte Woud een beetje een suf imago, kleinburgerlijke, kitscherige en overbodige interieurdecoratie, waar je je eigenlijk een beetje voor zou moeten schamen.

Het is een beeld dat mogelijk door de Duitsers zelf is opgeroepen. Net zo min als wij gereduceerd wensen te worden tot een op klompen lopend in molens huizend volk wilden de Duitsers lang niet met de roep van de koekoek geassocieerd worden. Getraumatiseerd namen ze afstand van de door de nazi's gecultiveerde *Deutschtümelei*. Heel voorzichtig liep de Duitse jeugd pas vanaf de jaren 70 weer in afgedankte *Bundeswehrparka's* met op de mauwaanzet nauwelijks waarneembaar de Duitse vlag. Het wereldkampioenschap 2006, waarbij Duitsland als gastheer optrad bracht definitief een kentering teweeg in de schaamte voor de eigen nationaliteit. De Duitsers hesen weer met enige trots hun eigen vlag.

Lederhose en *Dirndl* werden ook buiten Beieren weer hip. Het *Oktoberfest* kan je eigenlijk niet meer zonder die folkloristische attributen bezoeken, zelfs niet als je uit Rusland of China komt, terwijl het in de jaren 70 zelfs voor een Duitse vrouw not done was een *Dirndl* te dragen bij een feestelijke gelegenheid, als je niet aan de voet van de Alpen geboren en getogen was.

Er is ineens weer ruimte voor een positieve connotatie: Met merken als Mercedes, Porsche en Adidas staat de koekoeksklok voor de kwaliteit en betrouwbaarheid van *Deutsches Erzeugnis*. Dat hebben de traditionele producenten in het Zwarte Woud goed begrepen. De Chinezen komen niet naar het Zwarte Woud om daar een plastic uurwerkje te kopen, dat in hun eigen land is geproduceerd. Zelfs het verwerkte lindenhout komt uit het Zwarte Woud. De klok wordt weer geassocieerd met natuur, idylle en knusheid. Als het aan de producenten ligt wordt de koekoeksklok weer gepositioneerd als ambassadeur voor Duitse *Gemütlichkeit*. De klok corrigeert bovendien heel subtiel het beeld van de Duitser als extreem gedisciplineerd en gespeend van humor.

Het is overigens minder waarschijnlijk, dat de koekoeksklok in het Zwarte Woud is uitgevonden. Het stadhuis in Praag werd al in de 15^e eeuw gesierd door een astronomisch uurwerk, waaraan in de 17^e diverse bewegende figuren werden toegevoegd. De kraaiende haan dateert uit 1882. Een en ander is bijvoorbeeld te zien en te horen op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=cXyeuKX6OA0>.

De bijdrage van de klokkenmakers in het Zwarte Woud aan de ontwikkeling van het uurwerk is de verbetering van het productieproces, zodat er in één werkdag een compleet uurwerk kon worden vervaardigd, waarvoor voordien vijf dagen nodig waren. Die innovatie speelde zich in het midden van de 18e eeuw af. Inzet van machines en arbeidsdeling leverde tijdwinst, kwaliteits- en kostenvoordelen op. Diverse handwerkslieden specialiseerden zich op het vervaardigen van de behuizing, het stansen van de tandraderen en de productie van kettingen. Door deze efficiency kon de klok tegen een relatief lage prijs aangeboden worden, waardoor de aanschaf voor een breed publiek mogelijk werd. De toegenomen vraag, die daar het gevolg van was, maakte het mogelijk klokkenmakerwerkplaatsen in te richten. Omstreeks 1840 moeten er zo'n 1000 productiebedrijfjes geweest zijn in de regio rond Furtwangen met gemiddeld 5 medewerkers. Gezamenlijk bouwden die bedrijfjes jaarlijks wel 500.000 klokken en horloges, wat ongeveer een derde van de wereldproductie moet zijn geweest. Ook de distributie werd vanuit het Zwarte Woud gecontroleerd. Aanvankelijk trokken de klokkenverkopers met een "*Krätze*", een speciaal draaggestel van deur tot deur. Liepen de zaken goed, dan openden deze trekkende handelaren een winkel op een vaste locatie. Het betrof overigens de productie van en handel in klokken in het algemeen. De koekoeksklokken vormden daar slechts een klein aandeel in. Desondanks wordt in het Frans met 'coucou' een klok uit het Zwarte Woud aangeduid, waarbij het geen rol speelt, of het ook daadwerkelijk om een koekoeksklok gaat.

In het midden van de 19^e eeuw werden de kleine klokkenmakerbedrijfjes in het Zwarte Woud overruled door industriële concurrentie in de Verenigde Staten. Om die het hoofd te bieden werd in 1850 in Furtwangen een klokkenmakerschool opgericht, die nog steeds bestaat. De directeur van deze school schreef een prijsvraag uit voor een uniform model voor een koekoeksklok, die de ook toen al teruglopende vraag naar koekoeksklokken uit het Zwarte Woud een push moest geven. Winnaar werd Friedrich Eisenlohr, die als architect verbonden was aan de Badische Staatseisenbahn. Als voorbeeld voor de behuizing nam hij het type van de spoorwegwachtershuisjes, die hij voor de Badische Staatseisenbahn ontworpen had. Hij had zich daarvoor laten inspireren door de traditionele houtbouw in het Zwarte Woud. Dat trof exact de smaak van die tijd.

Tien jaar later werd de vrij filigrane classicistische decoratie vervangen door uitbundig 3-dimensionaal houtsnijwerk met planten- en diermotieven. De gewichten kregen in die tijd de traditionele dennenappelvorm. Rond 1900 werd de markt voor de kleine ambachtelijke klokkenbouwers in het Zwarte Woud steeds ongunstiger. Daar het vroege toerisme destijds vooral op Zwitserland was georiënteerd, werden veel klokken uit het Zwarte Woud in Zwitserland aangeboden. Het gevolg was, dat de koekoeksklok eerder met Zwitserland, dan met het Zwarte Woud werd geassocieerd. In de legendarische film *The Third Man* zegt de titelfiguur Harry Lime: *In Italy for thirty years under the Borgias, they had warfare, terror, murder, bloodshed. They produced Michaelangelo, da Vinci, and the Renaissance. In Switzerland, they had brotherly love, five hundred years of democracy and peace, and what did they produce? The cuckoo clock.*

Toen in de jaren twintig de strakke vormgeving van de Nieuwe Zakelijkheid trendy werd, gold de rijk met overbodige attributen versierde koekoeksklok als inbegrip van slechte smaak. Als reactie daarop kwamen de klokkenbouwers ook met strakkere modellen, maar het verwachte succes bleef uit. De teruglopende afzet zal ongetwijfeld ook verklaard kunnen worden vanuit het gegeven dat de koekoeksklok eerder decoratieve dan gebruikswaarde had. De kleinere huishoudens hadden het moeilijk. Er was onvoldoende koopkracht voor onnodig gedecoreerde klokken.

Vanaf de jaren 30 werd het Zwarte Woud geconfronteerd met een nieuw type toerist. Voordien kon eigenlijk alleen het "betere publiek" zich een reis naar het Zwarte woud permitteren. Nadat de nazi's *Kraft durch Freude* - een soort staatsreisbureau - hadden opgericht, ontwikkelde zich een soort massatoerisme van gezagsgetrouwe maar minder bemiddelde *Volksgenossen*. Daarvoor moesten betaalbare souvenirs op de markt komen. Ten koste van de kwaliteit moest de prijs worden gedrukt. De klokjes werden aanmerkelijk kleiner en zelfs de naam gevende koekoek werd weggesaneerd. De klokjes kwamen terecht tussen andere prullaria in souvenirwinkels. De kwaliteit werd zo bedenkelijk, dat serieuze speciaalzaken de koekoeksklok niet eens meer wilden verkopen, omdat de uurwerken vaak gerepareerd moesten worden en dat was zo arbeidsintensief, dat de arbeidskosten niet volledig in rekening konden worden gebracht, omdat ze dan hoger zouden zijn geweest dan de aanschafprijs van de klokjes.

Na de oorlog was er een eerste revival van de Koekoeksklok, die vooral te danken was aan de afname door geallieerde militairen, m.n. de Amerikanen. Een gunstige omstandigheid was ook dat de Franse bezettingsmacht zich niet met de productie van koekoeksklokken bemoeide terwijl andere industriële activiteiten penibel werden gecontroleerd. Na de Duitse eenwording werd de Amerikaanse presentie in Duitsland echter aanmerkelijk gereduceerd. Bovendien werd de koers van

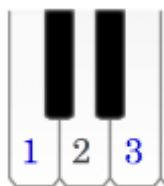
de dollar t.o.v. de euro steeds ongunstiger en na de aanslag op het World Trade Center in 2001 toonden de Amerikanen zich minder reislustig. De afzet van koekoeksklokken kelderde daardoor. In het begin van deze eeuw was de productie teruggelopen tot nog geen kwart van het niveau in de jaren 60. Wel wisten de producenten in het Zwarte Woud te bewerkstelligen, dat de aanduiding *“Schwarzwälder Kuckucksuhr”* beschermd is als regionale kwaliteitsaanduiding, die garandeert dat de klok inderdaad in het Zwarte Woud is gebouwd.

De productie van koekoeksklokken is tegenwoordig geconcentreerd in het dorpje Schonach. Hoewel dat dorp niet meer dan 4000 inwoners telt, zijn er diverse bedrijven gevestigd, die betrokken zijn bij de productie van koekoeksklokken. Deze bedrijven hebben zich gespecialiseerd in de vervaardiging van de samenstellende onderdelen: het eigenlijke uurwerk, de behuizing, de fluitjes, de blaasbalgen en het houtsnijwerk.

In 1984 kwam in Schonach een begaanbare koekoeksklok gereed. Tien jaar later werd deze *“grootste koekoeksklok ter wereld”* in hetzelfde dorp door een nog grotere klok overtroffen. De pendel van deze klok is 8 meter lang en alleen de koekoek weegt al 150 kg. Sindsdien draagt de eerste overgedimensioneerde klok in Schonach het predicaat *“erste Weltgrößte Kuckucksuhr”*, wat overigens niet geheel correct is, want in 1946 verrees er voor een souvenirwinkel in Wiesbaden al een grootschalige Koekoeksklokgevel. Die wordt nu aangeduid als *“ehemalige Weltgrößte Kuckucksuhr”* en of er nog niet voldoende records waren gebroken claimde ook een klokkenfabriek in de Harz, de grootste koekoeksklok ter wereld te hebben gebouwd. Dat lieten de klokkenbouwers uit het Zwarte Woud niet op zich zitten. Bij nameting moest die claim gecorrigeerd worden. De klok in de Harz staat nu bekend als *“Weltgrößte Kuckucksuhr außerhalb des Schwarzen Waldes”*, wat uiteraard ook een status is om trots op zijn.

Het kloksignaal van de koekoek wordt in een traditioneel mechanisch uurwerk geproduceerd door fluitjes, die in een terts zijn gestemd en die worden aangestuurd door 2 blaasbalgjes. In duurdere klokken zijn die blaasbalgjes gemaakt van geitenleer, in goedkopere uurwerkjes van kunststof.

De uren worden doorgaans met Romeinse cijfers aangeduid met de eigenaardigheid, dat het cijfer 4 als IIII wordt weergegeven.

De folklore rondom de koekoeksklok is heilig in het Zwarte Woud. Een klok wordt pas als *Original Schwarzwälder Kuckucksuhr* gecertificeerd door de *Verein die Schwarzwalduhr e.V.* als alle onderdelen in het Zwarte Woud zijn geproduceerd en als er een mechanisch uurwerk in zit met

tandraderen van messing. De klokkenproducent Herr signeert zelfs zijn klokken. De reclameslogan is: „Kauf dir eine Kuckucksuhr, dann hast du auch daheim Natur!“

Toch is er ook een markt voor wat speelsere varianten met bonte kleuren, met een varken in plaats van de traditionele koekoek, uitgevoerd in plastic of zelfs gehaakt, voorzien van een betrouwbaar kwartsuurwerk.

Voor de echte freaks zijn en ook nog design-koekoeksklokken op de markt.

Tenslotte leent zich niet elk interieur voor een koekoeksklok, zoals die in de 19^e eeuw trendy was.

Mijn eigen traditionele mechanische koekoek moet ik dagelijks een handje helpen, niet alleen door de dennenappeltjes omhoog te trekken,

maar ook om zijn roep af te stemmen op mijn digitale polshorloge, hoewel er veel voor te zeggen is om hem bewust uit de pas te laten lopen met de correcte tijd, om te voorkomen, dat het openingsitem van het nieuws de mist in gaat, omdat de koekoek er met de snep tussen zit.

Verrassend eigenlijk, dat juist de koekoek tot de vaste bewoner is geworden voor het uurwerk uit het Zwarte Woud. Hij was daarvoor waarschijnlijk gepredestineerd vanwege zijn eenvoudige en herkenbare 2-tonige roep. Met een haan in je klok heb je als 4 fluitjes en 4 blaasbalgjes nodig plus een complexere aansturing. Dat neemt niet weg, dat de koekoek een suspect vogeltje is. In de uitdrukking 'Haal je de koekoek', representeert het vogeltje de duivel. Veel verstandigs schijnt hij ook al niet te melden te hebben: *Als de koekoek zwijgt dan hoort men de leeuwerik.*

Mogelijk wordt het negatieve imago van het vogeltje ook ingegeven door diens onhebbelijkheid zijn eieren in het nest van een andere vogelsoort te leggen, keurig op maat en in de juiste kleur, een waar toverei dus en alsof dat nog niet bedenkelijk genoeg is, mikt het uit de kluiten gewassen jong de rechtmatig in het nest verblijvende veel kleinere jongen het nest uit. Het koekoekmanneltje is nogal een rokkenjager, die zijn tijd liever niet op een broedsel zit te verbeuzelen. Alleen kan het wijfje dat project ook niet tot een goed einde brengen. Mogelijk hebben koekoeken ook niet voldoende tijd om een nest te bouwen en een broedsel tot wasdom te brengen. Als trekvogel overbruggen zij vanuit Azië grote afstanden en verblijven zij maar betrekkelijk kort in onze regionen. Vandaar dat de asociale koekoek er

de voorkeur aan geeft, die klus uit te besteden vaak aan veel kleinere vogeltjes. Hoewel de roep van de mannetjeskoekoek al op grote afstand hoorbaar is, zie je de schuwe vogel zelden. Menigeen zal je niet eens kunnen vertellen, hoe het beestje er uit ziet. Het is een relatief grote vogel, die iets weg heeft van de sperwer.

Wie na deze onverholven aanbeveling van dit prachtige traditionele streekproduct de gretigheid voelt opkomen om ook de eigen woonkamer te decoreren met een gecertificeerde en gesigndeerde koekoeksklok uit het Zwarte Woud om ook in de winter niet verstoken te zijn van de 2-tonige lokroep van het koekoekmanneltje verwijs ik met genoegen naar het *Haus der 1000 Uhren* in Triberg:

https://www.hausder1000uhren.de/?gclid=EAlaIqObChMI3Y-asZL77AIVGofVCh2pVQPBEAAAYASAAEgLS5Pfd_BwE